

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.2.04

УДК 343.8

Заїка Д. Є.,

доктор філософії у галузі права,

адвокат, керуючий партнер

АО «Офіс законності»

ORCID: 0000-0002-1300-3492

e-mail: zaika.workspace@gmail.com

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМ З ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ЗА РІШЕННЯМ СУДУ

У статті досліджуються законодавчі та практичні аспекти застосування програм з виправлення та ресоціалізації засуджених в Україні. Автор акцентує увагу на тому, що основною метою покарання у кримінальному праві є не лише кара, але й виправлення правопорушників, їх повернення до самокерованої правослужняної поведінки. Аналіз чинного законодавства показує, що протягом останніх років в Україні було запроваджено низку пробаційних програм, програми для кривдників та новий вид покарання – пробаційний нагляд. Водночас законодавство все ще не містить уніфікованого підходу до визначення, класифікації та систематизації таких програм, що ускладнює їх інтеграцію в систему кримінального та кримінально-виконавчого права.

На основі аналізу чинного законодавства та судової практики за період 2018–2024 років, у статті виявлено ключові проблеми правозастосування, серед яких обмежена кількість програм, недостатня різноманітність їх видів, а також відсутність чіткого механізму їх реалізації. Автор зазначає, що відсутність комплексного підходу до ресоціалізації засуджених негативно впливає на криміногенну ситуацію в державі та знижує ефективність кримінальної юстиції.

Відмічено, що відсутність єдиного підходу до визначення та класифікації таких програм, обмежена кількість і різноманітність запропонованих заходів, а також недостатня інтеграція програм у систему кримінального та кримінально-виконавчого права негативно впливають та ефективність ресоціалізації. У статті пропонуються зміни до чинного законодавства, зокрема доповнення ст. 65 Кримінального кодексу України положенням, яке дозволить суду призначати програми з виправлення та ресоціалізації як додатковий обов'язок до основного покарання.

Ключові слова: програми, виправлення та ресоціалізація, пробація, програми для кривдників, пробаційні програми, рішення суду, кримінальне право.

Постановка проблеми. Виправлення та ресоціалізації засуджених є однією з найактуальніших проблематик у сучасному кримінальному та кримінально-виконавчому праві. В Україні, як і в багатьох інших країнах, в останні роки спостерігається тенденція до гуманізації кримінального права та посилення уваги до програм комплексного впливу на засуджених. Однак, незважаючи на певні досягнення, існуюча система застосування програм з виправлення та ресоціалізації все ще має ряд недоліків. Ця робота присвячена аналізу сучасного стану законодавчого регулювання та практики застосування таких програм в Україні, виявленню проблемних питань та розробці пропозицій щодо їх вирішення.

Постановка завдання. полягає у всебічному аналізі сучасного стану законодавчого регулювання та практики застосування програм виправлення та ресоціалізації засуджених в Україні з метою виявлення проблемних аспектів та розробки пропозицій щодо їх усунення. Для реалізації вказаної мети було поставлено такі завдання: проаналізувати правове регулювання застосування програм виправлення та ресоціалізації засуджених в Україні; вивчити практику їх застосування на основі матеріалів судових рішень за 2018–2024 роки; виявити проблеми нормативного закріплення та реалізації; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України у частині застосування програм з виправлення та ресоціалізації засуджених за рішенням суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні питання застосування заходів із виправлення та ресоціалізації засуджених у різні роки досліджували: В. М. Трубников, О. М. Бандурка, Т. А. Денисова, В. В. Проскура щодо соціальної адаптації, виправлення та ресоціалізації (1991, 2002 р.); В. М. Синьов, О. П. Северов та Г. О. Радов щодо заходів з виховання та перевиховання (1998, 1999 р.); В. А. Бадира, Т. А. Денисова, О. В. Таволжанський, колектив авторів монографії за заг. ред. А. Х. Степанюка щодо заходів з виправлення та ресоціалізації (2009, 2011 р.); Н. В. Коломієць щодо виправлення, ресоціалізації та заохочення (2017 р.); В. М. Дрьомін, В. С. Шкрабюк, О. В. Федик, І. С. Чалий щодо соціальної реабілітації засуджених (2000, 2018, 2021 р.). Проте проблематика застосування програм з виправлення та ресоціалізації засуджених за Кримінальним кодексом України є малодослідженою що і зумовлює актуальність вибору теми.

Виклад основного матеріалу. Питання виправлення та ресоціалізації засуджених є однією з важливих наскрізних тем як кримінального, так і кримінально-виконавчого права України оскільки системне тлумачення норм кримінального права вказує, що метою покарання є не стільки кара, скільки подальше відновлення правопорушника у суспільстві та запобігання вчиненню нових злочинів. Застосування кари безвідносно заходів, направлених на повернення правопорушника до самокерованої правослухняної пове-

дінки, лише загострює конфронтацію правоохоронних органів та правопорушників і очевидно погіршує криміногенну ситуацію будь-якої держави.

Як слушно зазначає Ю. А. Пономаренко «складно заперечувати, що остаточною (кінцевою) метою будь-якого кримінального права загалом, для досягнення якої створюються усі правові засоби цієї галузі права, у тому числі й покарання, є зменшення кількості вчинюваних кримінальних правопорушень» [1, с. 184]. Саме з цієї точки зору комплекс заходів, які у різні роки називали вихованням, перевихованням, виправленням, ресоціалізацією, реабілітацією, соціальною адаптацією та/або реінтеграцією відіграють важливу роль у досягненні мети, поставленої перед кримінальним правом.

Тривалий час Кримінальний кодекс (далі - КК) України не містив жодних положень щодо застосування комплексних програм з виправлення та ресоціалізації засуджених. Проте, Законом України № 1492-VIII від 07.09.2016 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» було врегульовано питання застосування пробаційних програм. Так, згідно п. 4 ч. 3 ст. 76 КК України на осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, суд може додатково покласти обов'язок виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою; пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. За п. 5

ч. 1 ст. 91-1 КК України в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання на засудженого може бути покладено обов'язок направлення для проходження програми для кривдників. Більше того, ст. 390-1 КК України передбачає посилену кримінальну відповідальність за ухилення від виконання такої програми [2; 3]. У подальшому КК України доповнили новим видом покарання - пробаційним наглядом. Так, згідно ст. 59-1 КК України суд може покласти на засудженого до пробаційного нагляду обов'язок виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою [2].

На жаль, текст проекту КК України також не деталізує механізм застосування програм з виправлення та ресоціалізації засуджених за рішенням суду. Кодекс містить лише одну згадку про такі програми, згідно ст. 3.5.1. контрольного тексту проекту нового КК України від 25.02.2024 на засудженого судом може покладатись обов'язок виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою, так само, як і пройти курс лікування від розладу психіки або поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин чи іншого соціально небезпечного захворювання, за умови отримання згоди на це засудженої особи, пройти курс консультацій у психолога [4].

Із наведеного вище вбачається, що є дві конструкції покладання на засудженого обов'язку з виконання програм з виправлення та ресоціалізації за рішенням суду: 1) пробаційна програма у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням або ж при призначенні пробаційного

нагляду; 2) програма для кривдників у разі призначення покарання за ст. 126-1 КК України (домашнє насильство). Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пробаці» пробаційна програма - програма, що призначається за рішенням суду особі, засудженій до пробаційного нагляду, або особі звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити [5]. Відповідно до п. 10 ч. 1. ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» програма для кривдника – комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків [6].

За даними Єдиного державного реєстру судових рішень у період з 2018 по 2024 рік судами прийнято більше 1000 вироків, пов'язаних із застосуванням пробаційних програм та програм для кривдників. В одному з таких рішень від 11.10.2023 р. по справі № 755/14338/23 Дніпровський районний суд м. Києва зобов'язав засудженого виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою «Попередження вживання психоактивних речовин» строком у три місяці та одночасно перебувати

до Управління соціального захисту населення Дніпровської районної в місті Києві державної адміністрації для проходження програми для кривдників строком на три місяці [7].

Видається, що в окремих випадках існує необхідність застосування тієї ж програми «Попередження вживання психоактивних речовин» у тому числі щодо покарань, передбачених ст. 51 КК України. Так, при призначенні штрафу за нетяжкі кримінальні правопорушення суди зможуть покласти на людину обов'язок виконання комплексу коригуючих заходів залежно від специфіки вчиненого діяння, що по-перше сприятиме покращенню криміногенної ситуації в Україні, а по-друге дозволить покращити та розширити комплекс уже реалізованих програм [8, с. 72].

На жаль, чинне законодавство не містить визначення, яке би могло належним чином уніфікувати усі з перелічених вище програм, та сукупність інших програм, які могли би бути застосованими у аналогічних випадках. Аналіз програм виправлення та ресоціалізації засуджених дозволяє встановити, що однією з ключових проблем є відсутність повноцінного і комплексного підходу. В Україні рекомендовано до застосування всього 18 програм: 6 пробаційних програм та 12 програм диференційованого виховного впливу [9, с. 8]. Програми ж для кривдників є окремою категорією і розробляються на основі типової програми, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України № 1434 01.10.2018 р [10].

Поза тим, існує необхідність об'єднання усіх програм єдиним поняттям для подальшого використан-

ня у науковій діяльності та нормотворчості. Можливими варіантами такого поняття є «індивідуальні програми роботи із засудженими», «програми з виправлення та ресоціалізації засуджених», «корекційні програми», «програми із соціальної реабілітації» тощо. Дослідження змісту кожного з них має стати проблематикою окремого дослідження, поза тим, варто звернути увагу на деякі з них.

У вітчизняному словнику-довіднику з кримінально-виконавчого права наводиться визначення поняття «індивідуальна програма роботи із засудженим». Проте, з посиланням на ст. 95 Кримінально-виконавчого кодексу (далі - КВК) України, автори вказують, що визначення стосується лише осіб, засуджених до позбавлення волі [11; 12, с. 240]. Зазначимо, що вітчизняний словник з української мови визначає «корекцію» як виправлення чого-небудь [13, с. 287]. У кримінально-виконавчому праві України термін «корекція» використовується несистемно, здебільшого коли йдеться про психологічне втручання у свідомість засудженого. З огляду на зазначене, можна стверджувати, що «корекція» за змістом і формою відповідає термінові «виправлення», і є тотожним по відношенню до нього [14, с. 186]. Варто відзначити, що власні визначення мають поняття «виправлення» та «ресоціалізація», що закріплені у ст. 6 КВК України, на відміну від визначення поняття «соціальна реабілітація», що надається лише у науковій літературі [11]. Подальше використання такої термінології у нормотворчості вимагає системних змін і не може бути реалізовано саме по собі лише щодо досліджуваного питання.

З огляду на вказане, вбачається, що «корекційні програми» є тим самим, що і програми з виправлення засуджених, «індивідуальні програми» згідно КВК України, стосуються лише осіб, засуджених до позбавлення волі, «програми із соціальної реабілітації» не зустрічаються у чинному законодавстві, що не дозволяє інтегрувати таке поняття у нормативне регулювання досліджуваної проблематики. Таким чином, найбільш доцільним є використання поняття «програми з виправлення та ресоціалізації засуджених» як таке, що якнайширше охоплює усі з існуючих програм та не потребує додаткових змін до чинного законодавства України.

Висновки. Аналіз законодавства та практики застосування програм з виправлення та ресоціалізації засуджених в Україні виявляє як позитивні зрушення, так і низку проблемних питань. З одного боку, законодавство дедалі більше уваги приділяє необхідності відновлення правопорушників у суспільстві, а практика застосування пробаційних програм та програм для кривдників свідчить про певні успіхи. З іншого боку, відсутність єдиного підходу до визначення та класифікації таких програм, обмежена кількість і різноманітність запропонованих заходів, а також недостатня інтеграція програм у систему кримінального та кримінально-виконавчого права негативно впливають та ефективність ресоціалізації.

З метою розширення можливостей суду застосовувати програми з виправлення та ресоціалізації засуджених в Україні пропонується ст. 65 КК України після частини п'ятої доповнити новою частиною такого

змісту: «6. При призначенні покарання суд може додатково покласти на засудженого обов'язок виконува-

ти заходи, передбачені програмою з виправлення та ресоціалізації засуджених».

Список використаних джерел

1. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.
2. Кримінальний кодекс України : закон від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 02.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.03.2024).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: закон від 07.09.2016 № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19> (дата звернення: 09.02.2024).
4. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту станом на 25.02.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 03.03.2024).
5. Про пробацію : закон від 05.02.2015 № 160-VIII. Дата оновлення: 19.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 05.03.2024).
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : закон від 07.12.2017 № 2229-VIII. Дата оновлення: 19.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 05.03.2024).
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 09.03.2024).
8. Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Щодо застосування індивідуальних програм соціальної реабілітації засуджених за Кримінальним кодексом України. Актуальні проблеми кримінального права : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 листоп. 2023 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 70–73.
9. Заїка Д. Є. Виправлення та ресоціалізація осіб, засуджених за злочини проти громадського порядку та моральності, в Україні: дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Харків, 2024. 309 с.
10. Про затвердження Типової програми для кривдників : наказ від 01.10.2018 № 1434. Дата оновлення: 28.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18> (дата звернення: 05.03.2024).
11. Кримінально-виконавчий кодекс України : закон від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення: 02.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 14.03.2024).
12. Кримінально-виконавче право : словник-довідник / автори-упорядники: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, М. В. Пузиревський. Чернігів: Десна Поліграф, 2020. 712 с.
13. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. 840 с. URL: <http://sum.in.ua/s/korekcija> (дата звернення: 18.03.2024).
14. Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Виправлення та ресоціалізація засуджених і суміжні поняття. *Проблеми законності*. 2021. № 155. С. 182–207.

Zaika D., PhD in law, attorney, managing partner of AA «Office of Law»
ORCID: 0000-0002-1300-3492
e-mail: zaika.workspace@gmail.com

Legal regulation of the application of rehabilitation and resocialization programs for convicted persons by court decision

The article explores the legislative and practical aspects of implementing rehabilitation and resocialization programs for convicted individuals in Ukraine. The author emphasizes that the primary goal of punishment in criminal law is not only retribution but also the rehabilitation of offenders and their reintegration into a self-regulated, law-abiding lifestyle. An analysis of current legislation reveals that in recent years Ukraine has introduced several probation programs, offender rehabilitation programs, and a new type of punishment—probation supervision. However, the legislation still lacks a unified approach to the definition, classification, and systematization of such programs, complicating their integration into the criminal and correctional justice systems.

Based on an analysis of legislation and judicial practice during the period from 2018 to 2024, the article identifies key challenges in the application of the law, including the limited number of programs, insufficient diversity in their types, and the absence of clear mechanisms for their implementation. The author highlights that the lack of a comprehensive approach to the resocialization of convicted individuals adversely affects the criminogenic situation in the country and reduces the effectiveness of the criminal justice system.

It is noted that the lack of a unified approach to defining and classifying such programs, the limited number and variety of proposed measures, as well as insufficient integration of programs into the system of criminal and penal law negatively affect the effectiveness of resocialization. The article proposes amendments to current legislation, specifically the addition of provisions to Article 65 of the Criminal Code of Ukraine, which would enable courts to assign rehabilitation and resocialization programs as supplementary obligations to the primary sentence.

Key words: *programs, corrections and resocialization, probation, programs for offenders, probation programs, court decisions, criminal law.*